

Janusz Kamocki

ZARYS GRUP ETNOGRAFICZNYCH W POLSCE

Na temat rozmieszczenia grup etnograficznych w Polsce pisali przed wojną J. S. Bystroń, A. Fischer i J. Poniatowski. Po wojnie Bystroń przedrukował w swej „Etnografii Polski” tekst przedwojenny bez uwzględnienia ziem zachodnich i północnych. Artykuł Janusza Kamockiego jest więc pierwszą pracą etnograficzną, próbującą ująć całość zagadnienia według aktualnego stanu.

W etnografii rozróżnia się grupy etniczne i grupy etnograficzne. Grupą etniczną są np. wszyscy Polacy. Całość ta jednak dzieli się na szereg grup mniejszych, które właśnie nazywamy grupami etnograficznymi. Najbardziej znane to Krakowiacy, Podhalanie i Łowiczanie. Wyróżniamy jednak w Polsce dziesiątki innych grup, dużych i małych. Wiele jest kryteriów różniących je od siebie: wspólny ubiór, gwara, a zwłaszcza wewnętrzna świadomość odrębności. Wielu uczonych uważa właśnie tę samowiedzę za najbardziej decydujący czynnik. Oczywiście klasyczne sposoby odróżniania grup niejednokrotnie zawodzą, zwłaszcza tam, gdzie urbanizacja wsi jest intensywna i wiele charakterystycznych cech kultury ludowej zanika.

Z tej też przyczyny niektórzy uważają, że obecnie na terenie Polski o grupach etnograficznych mówić można jedynie w sensie historycznym. Ale jest to zbyt duże uogólnienie, gdyż grupy te istnieją w dalszym ciągu, a tylko granice ich nie są tak wyraźne jak w przeszłości. Co więcej — mimo, że postęp techniczny, szkoła i urbanizacja zacierają granice między poszczególnymi grupami, na naszych oczach tworzą się nieraz jakieś nowe grupy.

Naród polski powstał z połączenia kilku głównych grup plemiennych: Wielkopolan, Małopolan — szczepu, którego pierwotnej nazwy do dziś nie znamy, Ślązaków — zwanych ongiś Ślęzanami; Pomorzan — tak odmiennych od pozostałych plemion polskich; Sieradzan zajmujących centralne położenie oraz Mazowszan.

Plemiona te połączyły się w dość jednolity organizm narodowy, ale żadne z nich nie stanowiło zwartej całości; składały się zawsze z mniejszych grup, które wytworzyły zaczątki obecnego układu etnograficznego Polski.

Przez cały okres dziejów walczyły ze sobą dwie sprzeczne tendencje: jedna dążyła do zaniku różnic regionalnych, druga zaś je potęgowała. Ta druga wynikała przede wszystkim ze zróżnicowania warunków geograficznych, oraz gospodarczych, do których dostosowywać się musi kultura ludowa. Warunki geograficzne już same przez się decydowały często o większej niż zwykle izolacji i rozdrobnieniu grup np. górskich, co powodowało szybsze wyodrębnianie się ich od sąsiadów.

Izolacja zresztą nie musi być koniecznie fizyczna, niejednokrotnie występuje tylko psychiczna, trudniejsza do uchwycenia, lecz nieraz skuteczniejsza. Powoduje ją bądź przekonanie o własnej wyższości, do dziś charakterystyczne dla grup góralskich czy drobnoszlacheckich, lepsze położenie ekonomiczne czy społeczne jak np. u dawnych Księżaków łowickich, bądź też wyznawana religia, jeśli jest ona odmienna od religii grup otaczających, jak np. u ewangelickich Mazurów Pruskich.

Różnice mogły też tworzyć w sposób sztuczny władze administracyjne, rozdzielając jedną grupę etnograficzną między dwie administracyjne jednostki, zwłaszcza gdy ten rozdział powodował uprzywilejowanie ekonomiczne części grupy.

Natomiast na unifikację kultury ludowej wpływa niewątpliwie dobra komunikacja, pozwalająca na szybkie i częste kontakty, handel, szkoła i służba wojskowa urabiająca wszystkich ludzi na jedną modłę, przede wszystkim zaś urbanizacja wsi, rozwój przemysłu oraz środków informacji masowej, jak prasa, radio itp.

Dziś w zasadzie proces industrializacji sprzyja zanikowi odrębności grup etnograficznych. Zarazem jednak działają siły dążące do podtrzymania tradycji kulturalnych tychże grup. Pewnym wyrazem tych sił mogą być chyba pełne sale podczas występów wszelkiego rodzaju zespołów ludowych, staranne rekonstruowanie przeszłości, rozwój zainteresowań regionalnych. Jest to niewątpliwie zdrowe zjawisko. Jak w przyrodzie, po okresie żywiołowego jej niszczenia, nadszedł czas ochrony i ratowania, tak też i w kulturze ludowej taki moment przyjść musiał. Aby problem ten racjonalnie rozwiązać, należy poznać zasięgi poszczególnych grup regionalnych i warunkujących ich granice różnic kulturowych.

Problem wyodrębnienia istniejących na terenie Polski grup etnograficznych od dawna interesował badaczy. W okresie międzywojennym nad zagadnieniem tym pracowali niezależnie od siebie Adam Fischer, Jan Stanisław Bystron i Stanisław Poniatowski. Wyniki ich dociekań są już dziś co najmniej niewystarczające. Zdezaktualizowały je z jednej strony zmiany, jakie spowodował ruch ludności podczas wojny i po wojnie, a z drugiej — wydanie wielu nowych prac, szczegółowo omawiających tak całokształt kultury pewnych regionów, jak też i zasięgi niektórych wytworów ludowej kultury w Polsce. Zwłaszcza ubiory zostały obszernie opracowane dzięki Atlasowi Polskich Strojów Ludowych. Wyniki nowszych badań nieraz po-

zwalają na dokładniejsze wyznaczenie granic regionów etnograficznych.

Zadaniem niniejszego zarysu jest zaktualizowanie i uzupełnienie dotychczasowej wiedzy o polskich grupach etnograficznych. Podział zasadniczy uwzględnia główne grupy plemienne: Małopolan, Ślązaków, Sieradzan, Mazurów, Wielkopolan i Pomorzan oraz grupy kresowe i osiedleńcze. W ramach podziału zasadniczego zostały wyznaczone grupy etnograficzne, a w nielicznych przypadkach, jeśli to wydawało się konieczne, także i obszary częstszego występowania rozproszonych grup.

Posuwając się od południa napotykamy bardzo zróżnicowany szczepek *Małopolan*, który dzieli się na dwie główne gałęzie: krakowską i sandomierską. Najbardziej znaną w gałęzi krakowskiej jest grupa *Krakowiaków właściwych* czyli zachodnich, zajmująca nizinne tereny historycznego województwa krakowskiego. Usytuowana wokół starej stolicy i wielkiego centrum kulturalnego, wstawiona walkami kosynierów Kościuszki, stała się ta grupa najbardziej znaną ze wszystkich. Strój krakowski stał się synonimem pojęcia stroju ludowego, a następnie nawet i narodowego. Grupę tę charakteryzuje rozwinięta na ogół świadomość regionalna, oraz dążność do ekspansji kulturalnej na tereny grup sąsiednich.

Wśród licznych podgrup krakowskich należy wymienić mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego i okolic Częstochowy. Wyodrębnili się oni na skutek odcięcia ich granicą zaborów od reszty Krakowskiego, jak też w związku z wczesnym rozwojem przemysłu na ich terenie.

Grupą przejściową między Krakowiakami właściwymi a Sandomierzakami są tak zwani *Krakowiacy wschodni*, zajmujący południową część historycznego woj. sandomierskiego. Wywodzący się bądź z południowych Sandomierzaków, bądź też z grup przejściowych (z domniemanego ośrodka plemiennego w Wiślicy), związani przez wieki z księstwem, a następnie województwem sandomierskim, podlegali silnym wpływom pobliskich Krakowiaków.

Zaznaczyło się to w przejściu starszych cech kultury Krakowiaków. Np. w stroju męskim krakowskie są ciemne sukmany z dużym trójkątnym kołnierzem, oraz czerwone rogatywki, o wiele tu pospolitsze, niż u właściwych Krakowiaków. Ale niebieskie wyszycia zdobiące ubiór w tym regionie są zapożyczone z Sandomierskiego.

Z kolei grupa ta ekspandowała kulturalnie na tereny lasowiacko-rzeszowskie wytwarzając podgrupę w okolicy Dębicy.

Na północ od terenów Krakowiaków wschodnich mieszkają *Sandomierzacy*, zajmujący żyzne, lessowe tereny Wyżyny Sandomiersko-Opatowskiej. Wraz z Krakowiakami należą do najstarszych grup małopolskich. W okresie zaborów Sandomierzacy lewobrzeźni podlegali silnym wpływom Mazowsza, co doprowadziło do znacznych przemian kulturalnych, m. in. do zarzucenia małopolskiego stroju męskiego na rzecz form mazowieckich. Różnice polityczne i ekonomiczne pomiędzy obu zaborami doprowadziły do podziału Sandomierzaków na dwie odrębne podgrupy.

Sąsiednie *Góry Świętokrzyskie* zamieszkuje ludność o nieco odmiennym typie antropologicznym wywodząca się ze starożytności. Grupa ta jak zresztą większość grup górskich, charakteryzuje się kulturą bardziej zachowawczą w stosunku do sąsiadów. Cechuje ją dość silna świadomość odrębności oraz zachowany do dziś ubiór kobiecy z tradycyjnymi czarnymi i czerwono-czarnymi zapaskami naramiennymi.

Tereny kieleckie, włoszczowskie i częściowo koneckie zamieszkuje grupa o charakterze przejściowym, podlegająca na południu wpływom krakowskim, a na północy i zachodzie sieradzkim. Określa się ją zwykle mianem grupy *Kieleckiej*.

Bardziej na północ mieszkająca grupa *Radomska*, posiadająca wiele cech kultury puszczańskiej, podlegała od dawna silnym wpływom sąsiedniego Mazowsza. Niemniej w stroju kobiecym zachowała najstarsze formy zapasek naramiennych.

Do sandomierskiej gałęzi Małopolan należy zaliczyć *Lublińsiaków*, zamieszkujących teren historycznego województwa lubelskiego, z wyjątkiem jego części północnej. Ta duża grupa, nosząca do niedawna wyraźnie małopolski ubiór, nie jest jeszcze należycie opracowana etnograficznie, więc też wszelkie podziały mają jedynie wartość orientacyjną. W każdym razie z całości obszaru zamieszkałego przez Lublińsiaków należy wyodrębnić następujące podgrupy: Powiśla Lubelskiego, Biłgorajską, Zamojską i główną podgrupę centralną, Lubelską.

Powiśle Lubelskie, leżące wzdłuż głównej ongiś arterii wpływów kulturalnych, jaką była Wisła, podlegało w silniejszym stopniu niż reszta Lubelszczyzny wpływom tak kultury jak też i gwary mazowieckiej. Bystrzeń, który zaliczał Lubelskie do tzw. grup kresowych — jedynie Powiśle włączał do terenów rdzennie polskich. Nowsze badania Natanson-Leskiego wykazały jednak, że cały obszar Lubelskiego wchodzi w skład Małopolski, wobec czego Powiśle nie stanowi jedynie podgrupę.

Podgrupa biłgorajska obejmuje obszar stosunkowo bardziej konserwatywny, z zachowanymi starszymi formami gospodarki i ubioru.

Podgrupa zamojska wychodzi poza obszar historycznej Lubelszczyzny, jednakże kulturalnie do niej należy. Na terenie tej grupy często zaznaczało się poczucie odrębności dawnych chłopów „ordynackich” z ordynacji zamojskiej, względem „szlacheckich” chłopów na ziemiach sąsiednich.

Ziemię zamieszkałe przez Sandomierzaków, Lublińsiaków i Rzeszowiaków dzieliły puszcze, zasiedlone dość późno przez kolonistów różnego pochodzenia, częstokroć przez jeńców wojennych. Na północ od Sanu utworzyła się grupa *Borowiaków*, ulegających silnym wpływom lubelskim; na południu, w widłach Wisły i Sanu, *Lasowiaków*, związanych kulturalnie raczej z prawobrzeźnymi Sandomierzakami i Rzeszowiakami.

Dalej na południowym wschodzie rozciągają się siedziby *Rzeszowiaków*. Brak jeszcze danych, czy zaliczać ich do krakowskiej gałęzi małopolskiej, czy też tworzą samoistną gałąź wschodnio-małopolską. Rzeszowiacy podobnie jak Lubliniacy byli zaliczani przez niektórych dawniejszych etnografów do tzw. grup kresowych, czyli powstałych na skutek skolonizowania przez Polaków terenów pierwotnie ruskich. Nowsze badania jednak udowodniły autochtoniczność Małopolan na tym obszarze. Pewna, dająca się zaobserwować przymieszka elementów kultury ruskiej pochodzi z okresu panowania nad Rzeszowszczyzną książąt ruskich.

Osobne zagadnienie stanowią górale. W przeciwieństwie do poprzednio omówionych gałęzi, nie wywodzą się z samego plemienia małopolskiego, lecz z kolonizacji, prowadzonej przez Małopolan. Kolonizacja krakowska szła głównie w kierunku Żywiecczyny i Podhala, sandomierska — w Sądeckie, a rzeszowska, najslabsza — w Karpaty środkowe. Na skutek specyficznych warunków geograficznych i gospodarczych, oraz w wyniku zmieszania się osadników małopolskich z pasterskim osadnictwem wołoskim — idącym z Bałkanu przez Rumunię i tereny ruskie — wytworzyła się odrębna kultura góralska. Jej najbardziej znani przedstawiciele to *Podhalanie*. Grupa ta silnie ekspandująca kulturalnie, wpływa na sąsiednie tereny góralskie. Na zachód od Podhala mieszkają tzw. górale beskidzcy — czyli *Orawiacy*, *Babiogórcy* i *Górale Żywieccy*, na wschodzie — *Spiszacy* i *Szczawniczanie*, czyli *Górale Pienińscy*. Na północy spotyka się ubogie grupy *Kliszczaków*, *Zagórczan*, a na północny wschód — *Górali Sądeckich*.

Pomiędzy Małopolanami nizinnymi a Góralami rozciąga się teren pośredni, zamieszkały w województwie krakowskim przez tzw. *Lachów*, a w województwie rzeszowskim, przez *Pogórczan* o typie gospodarki pastersko-rolniczej i *Dolinian*, będących raczej rolnikami. Górali właściwych w województwie rzeszowskim nie ma.

W chwili obecnej tereny górskie województwa rzeszowskiego są zasiedlone przez ludność małopolską, tak rolniczą jak i ekspandującą z Podhala pasterską. Grupę osiedleńczą możemy umownie nazwać *bieszczadzką*.

Na zachód od Małopolan rozciągają się obszary zamieszkałe przez *Ślązaków*. Na skutek długotrwałego odłączenia od reszty Polski, Ślązacy zachowali znaczną odrębność. Brak własnej warstwy inteligenckiej powodował dłuższe zachowanie się różnic międzygrupowych, mimo nie sprzyjających warunków, jak np. uprzemysłowienie i urbanizacja regionu.

Na południowym wschodzie Śląska mieszkają *Górale Śląscy*, zbliżeni kulturalnie do Górali Beskidowych. Na południe od nich, już na terenie Czechosłowacji, zamieszkują *Górale Czadecy*. Na Pogórczu w okolicach Cieszyna (po obu brzegach Olzy) występują *Walasi*, których nazwa świadczy o wpływach kultury pasterzy wołoskich. Ciekawy ubiór tej grupy podlega silnym wpływom miejskim i zarazem — co jest bardzo ciekawe — ekspanduje na tereny Górali. Na zachód od nich mieszkają — również po obu brzegach Olzy — *Lasi Śląscy* gospodarujący już na terenach nizinnych.

Omówione tu grupy Śląska Cieszyńskiego są znane dość dokładnie. Inaczej jednak przedstawia się sprawa z pozostałymi grupami śląskimi, u których w znacznej mierze uległy zatraceniu specyficzne cechy kultury ludowej na skutek rozwoju przemysłu na tym terenie i infiltracji kultury miejskiej. Na północ od Cieszyńskiego, na obszarze tzw. Żabiego Kraju mieszka grupa *pszczyńsko-rybnicka* z zachowa-

nym do dziś strojem kobiecym. Zresztą u tzw. *Górzan*, zamieszkujących najbardziej uprzemysłowione obszary Górnego Śląska widzi się w użyciu taki sam ubiór, zwłaszcza w okolicy Bytomia i Rozbarku. Na zachód od tych grup mieszkają *Opolanie*, odznaczający się silnym poczuciem swartości grupowej, a na południe od nich, w okolicy Raciborza, grupa *południowo-opolska*, o nieustalonej jak dotąd nazwie własnej.

Ostatnią autochtoniczną grupą śląską są *Chazacy*, odcięci swego czasu przez kolonizację niemiecką od reszty Ślązaków i podlegający odąd silnym wpływom kulturalnym Wielkopolski.

Na północny zachód od omówionych już grup etnograficznych znajduje się region *Sieradzko-Łęczycki*. Odgrywał on kiedyś znaczną rolę w życiu państwowym dawnej Polski, jednakże z czasem zatracił w znacznej mierze swą odrębność, podlegając silnym wpływom grup sąsiednich. Cały ten obszar dzieli się na dwie wyraźne części — Sieradzką, związaną kulturalnie ze Śląskiem, Małopolską i Wielkopolską, oraz Łęczycką — podlegającą wpływom Wielkopolski i Mazowsza. Dawniej uważano Sieradzan i Łęczyčan za dwie odrębne grupy plemienne; obecnie przeważa pogląd, że pierwotnie stanowili oni jakąś zwartą jednostkę plemienną.

Sieradzanie dzielą się na: *Sieradzan właściwych*, grupę o silnie zaznaczającej się odrębności, tak w stroju jak i kulturze; na grupę *piotrkowską*, nie mającą zdecydowanej nazwy regionalnej, oraz na leżący na południe od nich niezbadany jeszcze przez etnografów obszar *wieluńsko-radomszczański*. Osobno trzeba wymienić silnie wyodrębniającą się grupę *opoczyńską*, połączoną wieloma cechami kulturalnymi z sąsiednim Mazowszem Rawskim, a wielowiekową przynależnością administracyjną — z Małopolską.

Na północ od grup sieradzkich mieszkają *Łęczycanie*, obecnie już słabo zaznaczający swoją odrębność kulturalną. Do rozkładu tradycyjnej kultury tego regionu w znacznej mierze przyczynił się rozwój przemysłu okręgu łódzkiego.

Sąsiedni *Mazurzy*, wciśnięci między Prusów i Jadźwingów, przez dłuższy czas byli grupą żyjącą na marginesie wielkich procesów kulturo-twórczych. W późniejszym jednak okresie okazali dużą żywotność, kolonizując tak sąsiednie tereny polskie, jak i pruskie, litewskie oraz ruskie.

Podział grup mazowieckich nie jest jeszcze dokładnie opracowany, a zróżnicowanie wewnętrzne nie jest tak wyraźne, jak pośród grup małopolskich. Najbardziej charakterystyczna różnica pomiędzy grupami etnograficznymi — ubiór — w tym konkretnym przypadku niewiele może pomóc. Na Mazowszu w XVIII i XIX wieku strój się zupełnie zmienił, wszedł w użycie całkiem nowy typ stroju, wzorowanego na szlacheckim. Jedynie ubiór kobiety zachował swą indywidualność, dzięki powszechnemu używaniu w nim samodziiałowych pasiaków wełnianych. Do ujednolicenia kultury ludowej Mazowsza przyczynił się brak różnic geograficznych, ekonomicznych (jednolicie ubogie ziemie), oraz znaczne zalesienie.

Centrum terenu mazowieckiego, tzw. Stare Mazowsze zajmują *Mazurzy Środkowi*, charakteryzujący się dużym poczuciem swej odrębności. Na południe od nich występują trzy mniejsze grupy mazowieckie — Łowiczanie, Mazurzy rawscy i Mazurzy południowi.

Łowiczanie zawdzięczają swe wyodrębnienie wielowiekowej przynależności do dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Większa zamożność i swoboda, a także wcześniejsze uwłaszczenie niż w innych częściach Polski wytworzyło w nich poczucie odrębności, podkreślanej zwłaszcza barwnym, bogatym ubiorem.

Mazurzy rawscy zajmują okolice Rawy Mazowieckiej. Grupa ta ma wiele cech kultury ludowej, takich jak ubiór, sztuka itp. wspólnym z Opoczyńskiem.

MAPA GRUP ETNOGRAFICZNYCH W POLSCE

MAŁOPOLANIE. 1. Krakowiacy, 2. Krakowiacy wschodni, 3. Sandomierzanie, 4. Świętokrzysanie, 5. Kielczanie, 6. Radomianie, 7. Lublinianie, 8. Borowiacy, 9. Lasowiacy, 10. Rzeszowiacy, 11. Podhalanie, 12. Orawiacy, 13. Babiogórcy, 14. Górale żywieccy, 15. Spiszacy, 16. Górale Pienińscy, 17. Kliszczacy, 18. Zagórzanie, 19. Górale Sądecki, 20. Lachy, 21. Pogórzanie, 22. Dolinianie, 23. Grupa bieszczadzka.

ŚLĄZACY: 1. Górale Śląscy, 2. Górale Czadeccy, 3. Wałasi, 4. Lasi Śląscy, 5. Grupa pszczyńsko-rybnicka, 6. Górzanie, 7. Opolanie, 8. Grupa pld. opolska, 9. Chazacy.

SIERADZO-ŁĘCZYCANIE: 1. Sieradzanie, 2. Grupa piotrkowska, 3. Grupa wieluńsko-radomszczańska, 4. Opocznianie, 5. Łęczycanie.

MAZURZY: 1. Mazurzy środkowi, 2. Łowiczanie, 3. Mazurzy rawscy, 4. Mazurzy pld., 5. Poborzanie, 6. Różańska grupa drobno-szlachecka, 7. Kurpie Puszczy Zielonej, 8. Kurpie Puszczy Białej, 9. Mazurzy pruscy, 10. Mazurzy ptn., 11. Mazurzy podlascy.

WIELKOPOLANIE: 1. Poznanacy, 2. Kaliszanie, 3. Wielkopole zachodni, 4. Borowiacy wielkopolski, 5. Mazurzy Wielkieńscy, 6. Kujawianie, 7. Patuczanie, 8. Chetmniacy, 9. Dobrzyńscy, 10. Lubawiaczy.

POMORZANIE: 1. Kaszubi, 2. Słowińcy, 3. Kociewiaczy, 4. Borowiacy pomorscy, 5. Krajnacy, 6. Guroncy, 7. Warmiaczy.

GRUPY KRESOWE: Grupa podlaska, 2. Podlasianie nabużańscy, 3. Grupa chełmska, 4. Grupa przemyska.

GRUPY OSADNICZE: 1. Grupa zachodnio-pomorska, 2. Grupa koszalińska, 3. Grupa sławnieńska, 4. Grupa szczecińska, 5. Grupa słupska, 6. Grupa choszczeńska, 7. Grupa północno-pruska, 8. Żuławiaczy, 9. Dolnoślązacy, 10. Kresowiacy dolnośląscy, 11. Zielonogórzanie. Często występowanie: 12. Repatriantów z Jugostawii, 13. Repatriantów z Rumunii, 14. Górali sudeckich.

Co do *Mazurów południowych* zamieszkujących pogranicze mazowiecko-lubelskie nie ma do dziś pewności, czy są oni na tym terenie ludnością pierwotną, czy też kolonistami. Wywodzą się oni w znacznej mierze z tzw. szlachty zagrodowej.

Drobna szlachta zamieszkuje też w okolicach Mławy, tworząc leśną grupę *Poborzan*, oraz rozdziela oba skupiska ludności kurpiowskiej.

Kurpiami zwie się mieszkańców Puszczy Zielonej i Białej. Stworzyli oni charakterystyczną kulturę opartą na gospodarce leśnej (łowiectwo i bartnictwo). Od sąsiadów odróżniają się ubiorem, sztuką i gwarą.

Na północ od omówionych grup występują tzw. *Mazurzy pruscy* stanowiący ludność ewangelicką, przed rozbiorem zamieszkującą ówczesne Prusy Książęce. Strój ich podobny jest do warmiackiego, od którego różni się tylko kolorami. Na terenach mazurskich daje się zauważyć infiltracja kurpiowska.

Tereny Podlasia zostały skolonizowane przez *Mazurów*, dzielących się na dwie grupy *północnych* (w okolicy Suwałk i Augustowa), osiadłych na dawnych terenach ludów bałtyjskich i *Mazurów podlaskich* zamieszkujących dawne ziemie wschodnio-słowiańskie.

Na zachód od Mazowszan mieszkają *Kujawiacy*, przez niektórych uważani za odrębne plemię, przez innych zaś za gałąź plemienia Wielkopolan. W gruncie rzeczy tak są podobni pod względem cech kultury do Wielkopolan, że praktycznie należy do nich Kujawiaków zaliczyć.

U *Wielkopolan* nastąpiło już od dawna zatarcie różnic kulturalnych pomiędzy poszczególnymi grupami. Bardziej wyodrębniają się jedynie mieszkańcy peryferii. Rzecz ciekawa, że właśnie tutaj przechowały się tradycje pewnych starych obrzędów, zapomnianych już od dawna w innych częściach Polski.

Srodkową część Wielkopolski zajmują najbardziej zurbanizowani *Poznaniacy*, na południowy wschód od nich mieszkają *Kaliszanie*, na zachód zaś *Lubuszanie*, wymieszani częściowo z *Wielkopolanami zachodnimi*.

Obok tych głównych grup wielkopolskich trzeba wymienić dwie grupy leśne — *Borowiaków* (na pograniczu kujawsko-łęczyckim) i *Mazurów Wieleńskich* (w puszczy nadnoteckiej). Ci ostatni — nie wywodzą się wcale z Mazowsza, a nazwę swą zawdzięczają charakterystycznemu mazurzeniu w gwarze.

Osobną grupą Wielkopolan są *Kujawiacy*, niektórymi cechami kultury związani już z sąsiednim Pomorzem. Podobnie jak i w innych częściach Wielkopolski nastąpiło tu silne zniwelowanie tradycyjnej kultury ludowej.

Na zachód od Kujaw mieszkają *Pałuczanie*, będący grupą przejściową pomiędzy Poznaniakami i Kujawiakami, a na wschód — *Chełmiacy*, u których krzyżują się wpływy kujawskie z mazowieckimi. Bardziej zbliżeni do Mazurów są *Dobrzyńniacy*, a najbardziej *Lubawiacy*, których narzecze jest mieszaniną mazowiecko-kujawską.

Na północ od Kujawiaków mieszkają *Pomorzanie*. Szczep ten, oddzielony ongiś od reszty plemion polskich pasem bagien nadnoteckich, do dziś zachował najwięcej cech odrębnych.

Najbardziej charakterystyczną jest tu grupa *Kaszubska*, posiadająca odrębną, własną gwarę i kulturę. Cechy kulturalne Kaszubów są tak silne, że na obszarach mieszanych, gdzie obok Kaszubów osiedlali się osadnicy z innych części Polski, ci ostatni na ogół szybko się asymilują — trafiają się nawet skaszubiiali górale podhalańscy. Dość wyraźną grupę tworzą kaszubszy *rybacy nadmorscy*.

Na zachód od Kaszubów, nad jeziorem Łebsko żyją resztki *Słowińców*. Jest to nieliczna grupa o bardzo charakterystycznej kulturze. Natomiast zamieszkali na południu, na żyznych nizinach nadwiślańskich *Kociewiaczy* stracili już w znacznej mierze świadomość grupową. Używają oni narzecza kujawskiego, które wyparło dawniej używaną odmianę języka kaszubskiego. Puszcę Tucholską zamieszkują *Borowiacy*, uboga grupa leśna, zaś na terenach nadnoteckich, zamożni *Krajniacy*. Związani są oni silniej z kulturą i gwarą wielkopolską, aniżeli z pomorską. Dlatego czasem nawet zalicza się ich do Wielkopolan, mimo że bagna Noteci były tradycyjną granicą plemienną.

Osadnictwo pomorskie na terenie dawnych Prusów reprezentują *Guroncy*, zwani też Sztumiakami lub Malborzanami. Grupa ta, podobnie jak kaszubska, odznacza się dużymi zdolnościami asymilacyjnymi.

Bardziej na wschód od nich mieszkają *Warmiacy*, mający wiele wspólnego z Kujawiakami. Dawni poddani biskupów warmijskich, podobnie jak Łowiczanie mieli więcej swobody niż chłopci z innych regionów. W stroju używano tu do niedawna koloru czerwonego, symbolizującego katolicyzm Warmiaków względem ewangelicznych sąsiadów.

Omówione tu grupy mają pochodzenie mniej więcej jednolite. W przeciwieństwie do nich kultura grup kresowych i osadniczych wywodzi się ze skrzyżowania różnych elementów kultury.

Kresowiaczy powstałi jako wynik kolonizacji polskiej na wschodzie. Głównie zaznaczyła się tu ekspansja Mazowszan, na mniejszą skalę Małopolan.

W okresie unii polsko-litewskiej ludność mazowiecka posunęła się szerokim pasem na północny wschód rozdzielając Białorusinów od Litwinów. Powstała w ten sposób grupa *podlaska*, w skład której weszło wielu spolonizowanych Litwinów i Białorusinów. Na południe, już nad Bugiem mieszkają *Podlasianie nadbużańscy*, grupa związana kulturalnie z Mazowszem,

a częściowo także z Lubelskiem. Następnie, posuwając się na południe, napotyka my grupę *chełmską* pod wieloma względami zbliżoną do Lubliniaków.

Ostatnią z grup kresowych — *przemyska* (nazwa dana umownie do celów systematyki) — ma inne pochodzenie niż pozostałe grupy nie jest bowiem wynikiem oddziaływania kolonizacji polskiej na ziemie ruskie, lecz przeciwnie — ruskiej na polskie. Tym niemniej, kultura tej grupy powstała na skutek krzyżowania się wpływów obu tych ludów.

O ile grupy kresowe zdążyły wytworzyć jednolite formy własnej kultury, o tyle grupy *osadnicze* — na ziemiach zachodnich i północnych — dopiero je wytwarzają na drodze wzajemnych wpływów i zapożyczeń. Na tych obszarach, na których osiedlała się przeważnie ludność z jednego terytorium, kontynuuje ona na ogół swe dotychczasowe tradycje kulturowe. Natomiast na terenach o ludności mieszanej występuje tendencja do łączenia cech kultury materialnej mieszkańców dawnej Polski Zachodniej i cech kultury duchowej ze Wschodu. Proces ten nie jest całkowicie zakończony, dlatego jak dotąd niepodobna ściśle wyznaczyć granic grup etnograficznych.

W wielu przypadkach nastąpiło przesunięcie granic grup sąsiednich, które — w pewnym tego słowa znaczeniu — rewindykowały swoje dawniejsze tereny. Osiedleńcy z tych grup kontynuują swoją kulturę regionalną, należy ich więc (mimo pewnej ilości osadników z innych terenów) zaliczyć nie do grup osadniczych, lecz do grup rodzimych.

Należy zaznaczyć, że proces tworzenia się kultury ludowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przebiegał nieco inaczej w niemal każdej wsi. Wynikiem tego jest zatomiastowanie tejszej kultury. Badania nad kulturą ludową tych obszarów są najbardziej zaawansowane w województwie kosczańskiim. Tworzy ono wraz z woj. szecińskiim jeden duży region. Kultura zamieszkującej ten region grupy *zachodnio-*

-pomorskiej powstała głównie ze skrzyżowania się wpływów z Wielkopolski, Wileńszczyzny i z Polski Centralnej. W zakresie kultury obrzędowej daje się zauważyć szczególnie silny wpływ Lubliniaków. W regionie wyróżniają się mniejsze podgrupy w pow. *koszalińskim*, zasiedlonym głównie przez Wielkopolan i Wilnian, pow. *ślawnieńskim* — związanym kulturalnie z Sieradzkim, pow. *szczecineckim* — gdzie do wpływów sieradzkich dołączają się krakowskie i wileńskie, pow. *choszczneńskim* — z żywą do dziś sztuką ludową, genetycznie wywodzącą się z Wileńszczyzny, oraz pow. *ślupskim* — gdzie zaznaczają się już wpływy kaszubskie.

W regionie *północno-pruskim* daje się zauważyć łączenie wpływów wileńskich z mazurskimi oraz lubelskimi. Żywe tereny Żuław Wiślanych w bliskim sąsiedztwie Gdańska zamieszkuje niezbyt jeszcze skryształizowana grupa *Żuławian* podlegająca silnym wpływom kaszubskim. Procesy kulturotwórcze zachodzące w tej grupie pozwalają wnioskować, że wkrótce wejdzie ona całkowicie w skład Pomorzan.

Północną oraz południową część woj. zielonogórskiego (z wyjątkiem powiatu żagańskiego) zamieszkuje *Zielonogórzanie* — grupa osadnicza, powstała z wymieszania osadników pochodzenia wschodniego z Wielkopolanami.

Stosunkowo najsłabiej daje się zauważyć zróżnicowanie regionalne u Dolno-Ślązaków, wśród których integracja przebiega inaczej niż u pozostałych grup osadniczych. Zamiast wspólnych form kulturowych z elementów tradycyjnych, powstają tu w wyniku rezygnacji z kontynuowania tradycji — zupełnie nowe wzorce, w pewnym sensie konformistyczne.

Jedynie na terenach górskich występują tu grupy regionalne, którym można by dać nazwę *Górali sudeckich*. Kontynuują oni w zmienionej nieco formie kulturę Górali małopolskich. Grupy te jednakże są rozproszone i wyznaczenie ich zasięgu na

mapie ma na razie wartość orientacyjną. Ponadto na Dolnym Śląsku występują grupy repatriantów z *Rumunii i Jugosławii*, zachowujące do dziś charakterystyczną kulturę obrzędową ludów naddunajskich.

Tak przedstawia się w zarysie rozmieszczenie współcześnie istniejących grup etnograficznych. Należy tu podkreślić, że oznaczone na mapie granice między poszczególnymi grupami mają po części charakter orientacyjny, gdyż wpływy kulturalne przenikają się wzajemnie, tworząc szerokie nieraz pasy przejściowe. Nie uwzględniono tu wielu ciekawych, lecz zbyt drobnych grup etnograficznych, jak Bambrzy, Tatarzy polscy i in.

Nie poruszono tu również zagadnienia grup mniejszościowych w Polsce ani też Polaków na emigracji — wśród których również istnieją pewne grupy etnograficzne, niestety dotychczas nie zbadane przez etnografów. Są to tematy warte osobnych, szerszych opracowań.

Niewątpliwie problem przedstawiony w niniejszym artykule także wart jest dalszego rozwinięcia. Jak już zaznaczyłem, chodziło mi o przedstawienie ogólnego obrazu rozmieszczenia grup etnograficznych w Polsce. Bogactwo zróżnicowania etnograficznego w naszym kraju jest tak znaczne, że dopiero cała seria szczegółowych opracowań regionalnych może w przyszłości pozwolić na powtórne podjęcie tego tematu, tym bardziej, że kultura ludowa jest wciąż żywa i jak każde żywe zjawisko podlega ciągłym przemianom. W związku z tym przesuwają się granice grup etnograficznych, na naszych oczach dokonują się zmiany w świadomości ludzkiej, określającej przynależność do takiej czy innej grupy. Chodziło mi więc o to, by wszystkim czytelnikom, interesującym się bliżej problematyką regionalną dać ogólny pogląd na całość zagadnienia. Ponadto miałem na względzie ukazanie bogactwa etnograficznego, tak istotnego w głęboko pojętej działalności krajoznawczej.